

Publishers and Translators' Perspectives on Book Publishing Regulations and Censorship and their Consequences in Post-Revolutionary Iran

Abdullah Nowruzy¹, Mohammadreza Hashemi^{*1}

Ferdowsi University of Mashhad, Iran¹

Abstract As a result of the Islamic Revolution in 1979, book publishing mechanisms and other related systems like censorship mechanisms experienced dramatic changes. Despite the due attention of researchers to some aspects of book publishing like the economy of publishing, no research has been conducted on book regulations in post-revolutionary Iran. Using in-depth interviews with publishers and translators, this study aimed to examine the regulations governing book publishing in Iran. It tried to shed light on the hidden aspects of book publishing regulations and explore the consequences of implementing the regulations. The results showed that among the main problems and concerns of translators and publishers is inconsistency in censors' decisions, which could be the result of a lack of transparent publication regulations.

Keywords: *Censorship; Publishing Regulations; Books; Translators; Publishers*

1. Introduction

Throughout the long history of writing, books have always been among the main means of educating and transmitting cultural heritage. Awareness-raising and thought-provoking features of books have made governments and policymakers manage or manipulate their publication and distribution. A systematic study of the regulations or policies on book publishing, as a maneuvering arena of governments on cultural values, can reveal its drawbacks and offer solutions to the challenges of the industry. With this in mind, this study seeks to examine the policies and regulations of book publication in Iran, which have been the basis of decisions on book publishing authorizations in the country (from 1988 to 2022). The study critically tries to shed light on the encouraging and restrictive aspects of two enactments of the Supreme Council of the Cultural Revolution—one of the highest cultural policymaking organizations in Iran—and discusses some of the dimensions and consequences of applying them for publishing books, especially translated works. Library resources and interviews with publishers and translators were used to better illustrate the various dimensions. Such

Please cite this paper as follows:

Nowruzy, A., & Hashemi, M. (2023). Publishers and translators' perspectives on book publishing regulations and censorship and their consequences in post-revolutionary Iran. *Language and Translation Studies*, 56(1), 141-166. <https://doi.org/10.22067/lts.2022.77963.1146>

a study fills the gap of a systematic study focusing on the regulations to see their consequences for translators and publishers.

2. Method

The study was conducted to explore the implications of implementing the highest Iranian cultural policymaking organization's enactments on book publication. To this end, two documents of book publishing enactments and, in particular, the amendment document were chosen. The first document, which was the basis of decisions of the Iranian Ministry of Culture and Islamic Guidance on supervising books and granting publishing permission for 23 years, was approved by the Supreme Council of the Cultural Revolution in 1988. This document was revised in 2010 and entitled "Amendment to Objectives, Policies and Regulations of Book Publishing". In the first stage, the documents were analyzed. The aim was to scrutinize the content and see the probable implications for censorship of books and design questions for the second stage of the study. The second stage was obtaining the viewpoints of officials, experts, translators and publishers on the implications. To obtain experts' and officials' opinions, related reports and reflections were used and to have translators' and publishers' attitudes, 23 participants (11 publishers and 12 translators) were interviewed.

3. Results and Discussion

In the early years after the victory of the Islamic Revolution, no rule was implemented for supervising books and the press; therefore, they were published without any control. As the new state was getting established, some institutions began to show sensitivity and took initiatives in this regard. In May 1988, the Supreme Council of the Cultural Revolution approved "Objectives, Policies and Regulations of Book Publishing", according to which the Ministry of Culture and Islamic Guidance became responsible for supervising book publications. The enactment made all governments and organizations protect the freedom of authorized books. It recognizes books as an important tool for quickly transforming and disseminating right and wrong thoughts; thus, it takes affirmative and restrictive policies.

Supreme Council of the Cultural Revolution revised this enactment in 2010 and the previous one became ineffective and "The Amendment of Objectives, Policies and Regulations of Book Publishing" became henceforth the basis of decisions of the Ministry of Culture and Islamic Guidance on book examinations and authorizations. This enactment is more detailed than the previous one. In spite of the ineffectiveness of the 1988 enactment when the second one was approved in 2010, many articles are similar and the general atmosphere of the first enactment remained the same. Therefore, many of the implications and results discussed here can be applied to the implementation of both enactments.

Sensitivity seems to have been practiced by the Iranian cultural policymakers. In the enactment in question, an article is dedicated to the principles related to children's books, which indicates special attention to the psychological, intellectual and ideological sensitivities of children. The allocation of an independent article and the formation of a special committee on children signify the concerns of the policy-making council on the sensitivities of children's literature. Including such specialized institutions implies special attention to expertise in supervising children's literature. The enactment refers directly to the sensitivity and scrutiny of children's books and implicitly allows for pre-publication censorship. It seems that the policymakers have had in mind "the idea of childhood innocence", which allows early efforts for censoring children's literature (West, 1996, p. 491). "Ambiguity" is another repeated criticism of these regulations. Both the interviewees and the experts (e.g., Karimian, 2006) stated that this enactment (the first one) is ambiguous. It makes translators and publishers uncertain of whether the book they are rendering and delivering for publishing permission would face any problems.

One of the most significant implications of pre-publication censorship is the possibility of filtering or refining culture. Pre-publishing censorship has to do with one's own (*Self*) and *Other's* culture. Governments see books as an effective factor in strengthening or weakening their own legitimacy; thus, they primarily look at pre-publishing censorship as a tool for establishing and preserving their position (Mohammadi, 1998). One of the consequences of executing this enactment is the special conditions governing translations regarding cultural elements or culture specific items.

All problems in Iran's publishing economy cannot be attributed to the authorization and censorship process, but as the publishers participating in this study assert, some of the economic problems are due to censorship. The problem is twofold: the long process of getting authorization and the lack of copyright laws. In addition, some experts and researchers have noted the impact of censorship on the publishing economy. For instance, Matlabi (2009), who examined the problems of the book publishing industry in Iran through analyzing the published views of experts and researchers of the publishing industry, identifies publishing problems to be due to external and internal factors. In this regard, he points out censorship, excessive government intervention in the publication industry, and the lack of copyright laws as external factors. Examining the cultural, social and political factors affecting the publication, Matlabi and Baba al-Hawaeji (2012) introduce the government's regulatory and financial support measures on the supply and demand of books as positive elements, but consider censorship as the biggest obstacle in this regard.

4. Conclusion

The study tried to explore some dimensions of Iranian book publishing enactments and censorship of books from the viewpoint of translators, publishers and publishing

experts. It was shown that part of the translation censorship problems lies in the publishing endorsements since the enactments allow for interpretation and personal judgment. That is, there is no clear-cut mechanism for examining books. The situation has led to the dissatisfaction of translators and publishers, damaging the economy of the publishing industry and even losing the readership's trust in translations. The existing situation requires policymakers and officials to provide a detailed and legitimized mechanism that clearly states such issues as limitations, features of censors, instances of censorship, and what can be done in cases of controversy between the publisher and the censoring organization.

دیدگاه ناشران و مترجمان درباره ضوابط نشر کتاب و ممیزی و پیامدهای آن در ایران بعد از انقلاب اسلامی

عبداله نوروزی^۱، محمدرضا هاشمی*

^۱ دانشگاه فردوسی مشهد، ایران

چکیده پیروزی انقلاب اسلامی ایران، قلمرو نشر کتاب و ضوابط حاکم بر آن را دگرگون کرد. علی‌رغم توجه پژوهشگران به برخی ابعاد نشر کتاب، به ضوابط نشر کتب تألیفی و ترجمه‌ای توجه نشده است. بر همین اساس، این پژوهش به بررسی ضوابط حاکم بر نشر در ایران اختصاص یافته است. تلاش شده زوایای مختلف این ضوابط نشان داده شده و پیامدهای آن تبیین شود. برای این کار، علاوه بر بررسی ضوابط مربوط، نظر مترجمان و ناشران را از طریق مصاحبه جويا شدیم و در چارچوب روش تحلیل مضمون، تحلیل کرده‌ایم. یافته‌ها نشان می‌دهد که گذر از ممیزی‌های سلیقه‌ای از مسائل و دغدغه‌های اصلی مترجمان و ناشران است. شفاف نبودن ضوابط باعث شده میزان در ارزیابی کتاب‌ها به تفسیر روی آورند، نایکدستی در برخورد با کتاب‌ها به‌ویژه ترجمه‌ها دیده شود و نارضایتی برخی از مترجمان و ناشران را به همراه داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: ممیزی؛ ضوابط نشر؛ کتاب؛ مترجمان؛ ناشران

۱. مقدمه

همواره در طول تاریخ طولانی نوشتار، کتاب یکی از مهم‌ترین ابزارهای انتقال دانش و فرهنگ بوده و حکومت‌ها و دولت‌ها کم‌وبیش به آن توجه داشته‌اند. کتاب نمایانگر فرهنگ و تمدن بشر است و ارتباط بین نسل‌ها را ممکن می‌سازد. آگاهی‌بخشی کتاب و جهت‌دهی به افکار مردم جامعه باعث شده دولت‌مردان و سیاست‌مداران بدان توجه و سعی در کنترل یا تحدید آن داشته باشند. این کنترل‌ها می‌تواند تأثیری مثبت یا منفی داشته و به کلیت نشر کتاب، چه تألیف

و چه ترجمه، سمت و سویی خاص بدهد. بررسی‌های نظام‌مندِ نظام یا دستورات حاکم بر نشر کتاب می‌تواند زوایای آن را بشکافد و کاستی‌ها و نقاط ضعفش را به‌خوبی نشان دهند.

تلاش و فعالیت‌های صورت‌گرفته در سطح کلان دولت‌ها باعث شده برخی به این موضوع توجه داشته باشند و به فراخور علاقه، به مسائل پیرامونش بپردازند. در خارج از مرزهای ایران پژوهش‌هایی درباره «ممیزی»^۱ به‌ویژه «ممیزی ترجمه» انجام شده است. بیلیانی^۲ (۲۰۰۷) رابطه ترجمه و ممیزی در نظام‌های خودکامه و دیکتاتوری را بررسی کرده است. تامسون-ولگموث^۳ (۲۰۰۷) ممیزی کتاب در آلمان را پیگیری کرده است. دانت^۴ (۲۰۰۲) استراتژی‌هایی مترجمان و ناشران را در دوران حکومت فاشیستی ایتالیا برای چاپ را بررسی کرده و فابره^۵ (۲۰۰۷) هم به متون ترجمه‌شده در دوران فاشیست در ایتالیا پرداخته است. مرینو و ربدن^۶ (۲۰۰۲) آثار نمایشی و داستانی را به لحاظ محدودیت‌های بیرونی در فرهنگ اسپانیا در دوران فرانکو، بررسی و تحلیل کرده‌اند و استورج^۷ (۲۰۰۲) فرایند ممیزی ترجمه را در آلمان نازی را بررسی کرده است. در ایران نیز برخی به این موضوع پرداخته‌اند. ملانظر (۲۰۱۱) به ممیزی از رهگذر تاریخ پرداخته است و تاریخ فرازوفروود ممیزی را در دوره‌های مختلف بررسی کرده است. بخشی از نگاه تاریخی ملانظر، بررسی ممیزی در دوران بعد از انقلاب است و به ترجمه و مشکلات نشر نیز اشاره دارد. بلوری (۱۳۹۶) نیز سیاست‌های کلان و اقدامات صورت‌گرفته دو دولت اصلاح‌طلب و اصولگرا در حوزه زنان و تأثیرشان را در انتخاب آثار ادبی فمینیستی برای ترجمه در دوران پس از انقلاب بررسی کرده است که یکی از اهدافش واکاوی رویارویی دولت اصولگرا با اشاعه آثار ادبی فمینیستی در قالب ممیزی کتاب بوده است. علاوه بر موارد مذکور، پژوهش‌هایی نیز در بافت ایران انجام شده است که به ممیزی ترجمه پرداخته‌اند، اما بیشتر آثار

۱. برای یکدستی در به‌کارگیری اصطلاح، به‌جای ممیزی و سانسور، تا آنجا که ممکن بوده از واژه «ممیزی» استفاده شده است.

2. Billiani
3. Thomson-Wohlgemuth
4. Dunnett
5. Fabre
6. Merino & Rabadán
7. Sturge

دیداری‌شنیداری هد نظر آنها بوده است (برای مثال قاضی‌زاده و مردانی، ۱۳۹۱؛ پاکار و همکاران، ۱۳۹۹؛ مهدیزادخانی و همکاران، ۱۳۹۸).

در میان این پژوهش‌ها آنچه لازم به نظر می‌رسد پژوهشی است که بر ضوابط نشر تمرکز کند و دغدغه‌میزی ترجمه داشته باشد. با همین نگاه، این پژوهش درصدد است ضوابط نشر را که مبنای محدودیت و صدور مجوز نشر کتاب از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون بررسی کند و ابعاد و پیامدهای آن را نشان دهد. روش انجام پژوهش، توصیفی است. ضوابط نشر از نظر گذرانده شده و از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های انجام‌شده با ناشران و مترجمان مختلف استفاده شده تا ابعاد مختلفش بهتر نشان داده شود. این پژوهش از آن نظر اهمیت دارد که تاکنون پژوهشی «مستقل و نظام‌مند» با «تمرکز بر ماده‌ها و تبصره‌های مختلف ضوابط نشر» و با توجه به نگاه مترجمان انجام نشده و آنچه در این زمینه بوده نظرات شخصی و پراکنده بوده است. این پژوهش از این حیث نو و اولین به حساب می‌آید.

۲. پیشینه پژوهش

نشر را یکی از مؤلفه‌های مهم توسعه فرهنگی (مطلبی، ۱۳۹۸) و از مهم‌ترین شاخص‌های رشد فکری و معنوی جامعه (حسنی، ۱۳۷۸) می‌دانند؛ از این رو، هم دولت‌مردان و تصمیم‌گیران کشورها و هم پژوهشگران بدان توجهی ویژه داشته‌اند. در دوران بعد از انقلاب اسلامی، انقلابی در نشر کتاب مشاهده می‌شود که نظیر آن را شاید در نگرش به کتاب و تحول شرایط آن در دوران مشروطه یا ورود صنعت چاپ به ایران ببینیم. تعداد کتاب‌هایی که بعد از انقلاب تا امروز چاپ شده افزایش چشمگیری یافته است. برای درک بهتر این افزایش بد نیست بدانیم همه کتاب‌های منتشرشده از ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۶ جمعاً ۴۹۷۰۹ عنوان بوده است (آذرنگ، ۱۳۹۵؛ ۱۳۹۱؛ ۱۳۷۵) و در چهار دهه بعد، یعنی از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۹۷ این عدد به بیش از ۱.۲۳۱.۵۰۰ عنوان کتاب رسیده است (تسنیم، ۱۳۹۷). البته در دهه‌های مختلف آهنگ این افزایش تغییر کرده و در برخی دهه‌ها سرعت رشد تولید کتاب کندتر شده است، ولی روند کلی افزایشی بوده است. تعداد ترجمه‌ها هم از ۹ هزار و ۴۰۸ عنوان در دهه اول به ۱۵۱ هزار و ۴۲۰ عنوان در دهه چهارم رسیده است. علاوه بر افزایش تعداد کتاب‌های

چاپ‌شده، به مباحث کلان فرهنگی کتاب هم توجه شده و تغییراتی صورتی گرفته است. از ابتدای انقلاب اسلامی تا ۱۳۶۷ ترجمه‌ها و تألیف‌ها بدون ضابطه خاصی چاپ می‌شدند. در سال ۱۳۶۷ ضوابط نشر کتاب توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی تعیین و تصویب شد که مبنای مجوز کتاب توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال‌های بعد بوده است.

پژوهشگران حوزه‌های مختلف به ابعاد گوناگون انتشار کتاب‌های ترجمه‌ای و تألیفی پرداخته‌اند. در این میان برخی به مشکلات درون‌صنعتی نشر پرداخته‌اند و سعی کرده‌اند آنچه را مربوط به مسائل حرفه‌ای نشر است از زوایای مختلف بررسی کنند. مطلبی (۱۳۹۸) مشکلات صنعت نشر را بر اساس دیدگاه‌های متخصصان حوزه نشر جستجو می‌کند و بنی‌اقبال و بیگم اوصیاء (۱۳۸۴) وضعیت نشر و توزیع کتاب را در استان مازندران در سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۲ بررسی می‌کند. این پژوهش که به نظرات کتاب‌فروشان و ناشران پرداخته، مشکل اصلی آنها را غیراقتصادی بودن نشر معرفی کرده‌اند؛ امری که ناشی از مواردی مانند توزیع کاغذ، ممیزی، پایین بودن سرانه مطالعه و وضع اقتصادی مردم معرفی می‌کند. دیانی و تجدد (۱۳۸۵) ثبات سیاسی و اقتصادی نشر کتاب در سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۳ را از نگاه ناشران جستجو می‌کند. پژوهش مذکور به عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی نشر کتاب می‌پردازد. از جمله موارد بررسی‌شده در این پژوهش ثبات قوانین و آیین‌نامه‌ها، تغییرات سیاسی و نگرانی از چاپ آثار در دست چاپ بوده است. بررسی این پژوهشگران نشان می‌دهد که بیش از ۷۳ درصد ناشران، وجود ثبات نسبی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی را تأیید کرده‌اند و در پایان نتیجه می‌گیرند که با بررسی موارد مؤثر می‌شود به‌خوبی دید که از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۳، وجود نوعی از آزادی‌هایی که در دوره‌های قبل سابقه نداشته، بر روند تألیف و ترجمه تأثیر گذاشته است. شریفی میلانی و همکاران (۱۳۹۹) عوامل تأثیرگذار بر صنعت نشر را از نگاه ناشران جویا می‌شوند. یافته‌های این پژوهشگران نشان می‌دهد که مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار، استراتژی‌های نشر، مدیریت بنگاه‌های نشر و شرایط اقتصادی است. این پژوهشگران اشاره می‌کنند که مداخلات سیاسی در محیط نشر، قوانین و مقررات و ممیزی کتاب نیز از جمله مقوله‌های دیگری هستند که ناشران مصاحبه‌شونده آنها را بر صنعت نشر تأثیرگذار دانسته‌اند. آذرنگ (۱۳۷۵) به بررسی نشر کتاب در ایران از ۱۳۲۰ تا ۱۳۷۰ می‌پردازد و فراز و فرود دوره‌های مختلف را بررسی می‌کند. وی این

بازه زمانی را به شش دوره مهم تقسیم و هر دوره را مجزاً بررسی می‌کند. بررسی‌های وی نشان می‌دهد در دوره پیش از انقلاب اسلامی، حکومت به جای اینکه نشر را با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی درست تقویت کند، با سانسور و تهدید، ایجاد موانع اداری، بی‌مبالاتی، بی‌اعتنایی و عمل نکردن به وظایف باعث شده بود نشر از رونق بیفتد. نشر کتاب در بازه بعد از انقلاب نیز متأثر از مسائل اجتماعی و اقتصادی به‌ویژه آشفتگی‌های سال‌های ابتدایی بعد از انقلاب و دوران جنگ بوده و کاستی‌های برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دیده می‌شود، اما انتشار کتاب در این بازه کوتاه افزایش چشمگیری داشته است. آذرنگ با مرور مشکلات نشر (مانند نقص نظام فرهنگی که کتاب را به جزء لازم زندگی تبدیل نکرده و نبود سازوکارهای روشن در همه مراحل نشر)، آنها را به‌طورکلی به مشکلات عوامل تولید و نشر، مشکلات منابع و مصالح نشر، مشکلات مراحل و سیر نشر و مشکلات عرضه و مصرف تقسیم می‌کند.

باب الحوائجی و همکاران (۱۳۹۰) سیر تحوّل و زمینه‌های نشر کتاب و میزان مشارکت ناشران را در سال‌های بین ۱۳۵۸ و ۱۳۸۷ بررسی کرده‌اند. به گفته این پژوهشگران در سال‌های ابتدایی انقلاب اسلامی عواملی چون از بین رفتن اختناق و سانسور حاکم بر نشر در مقایسه با قبل از انقلاب و تأسیس مراکز دولتی باعث شد تعداد کتاب‌خوان‌ها بیشتر شود و نشر کتاب تحوّل زیادی را تجربه کند، اما آغاز جنگ و رکود اقتصادی و مشکلات اقتصادی مردم باعث شد از سرعت رو به افزایش سال‌های نخست کم شود. بررسی این پژوهشگران، سهم اندک کتاب‌های ترجمه‌شده در دوره مذکور را نشان می‌دهد، چنانکه از بین تمام کتاب‌های چاپ‌شده در این دوره تنها ۲۳ درصد ترجمه بوده‌اند. آذرنگ (۱۳۸۹) در بحث نشر در حال تحوّل نیز، با اشاره به لزوم بررسی و نقد ابعاد تحوّل نشر در دولت خاتمی و هشدارهای مطرح‌شده، به سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های آن دولت، با طرح پرسش‌هایی از جمله بهره‌تصمیم‌گیرندگان صنعت نشر از دانش تخصصی و تسلط علمی، اشاره می‌کند و می‌گوید که اگر تصمیم‌ها را ملاک داوری قرار دهیم، از انتقال دستاوردهای جدید در حوزه تصمیم‌گیری چیزی دیده نمی‌شود.

مشکلات نشر در حوزه ممیزی نیز برخی را بر آن داشته تا مسائل مختلف مرتبط با ممیزی نشر کتاب و سیاست‌های مرتبط را بررسی کنند. شرف‌الدین (۱۳۸۶) کتاب و سیاست‌های ممیزی‌ای را بررسی می‌کند که وزارت فرهنگ و ارشاد در قالب مکانیسم اعمال می‌کند. این سیاست‌ها که در دوران قبل و بعد از انقلاب و طبق مجموعه‌ای از قوانین اعمال می‌شده از زوایای گوناگون بررسی شده است. رجب‌زاده (۱۳۸۰) با نگاهی به شیوه‌های کنترل بیرونی نشر و پدیدآوری فرهنگ در ایران، قوانین نشر را بررسی می‌کند. وی با نگاهی به ضوابط نشر بعد از انقلاب، به نقد سازوکار ارزیابی کتاب و پیامدهای منطقی و عینی سازوکار ناقص در عرصه ممیزی آثار مکتوب می‌پردازد. این اثر که مبسوط‌ترین پژوهشی است که درباره ممیزی ترجمه کتاب در ایران انجام شده، بر اساس اسناد ممیزی فرهنگ و ارشاد انجام شده و تنها به آثار سال ۱۳۷۵ پرداخته، اما کاری حجیم، مستند و مستدل است که نکات بسیاری را روشن می‌کند. شایان یادآوری است که این کتاب، صرفاً، به ممیزی ترجمه پرداخته است. نویسنده ذیل هر موضوع، هم به نکات آثار اصلی و هم آثار ترجمه‌شده می‌پردازد. به‌طورکلی این اثر جایگاه ویژه‌ای در تبیین ابعاد مختلف ممیزی کتاب ایفا می‌کند هرچند نواقصی دارد و به دلایلی همچون محدود بودن بررسی‌ها به یک سال و متمرکز نبودن بر آثار ترجمه‌ای، قابل تعمیم نیست. آذرنگ (۱۳۸۱) با پرداختن به معضلات نشر، چهار معضل ناشران ایران از قدیم را، ممیزی، توزیع، مواد و مصالح و فروش و برگشت سرمایه معرفی می‌کند و بر این باور است که سخت‌گیری‌های سال‌های اخیر (سال‌های منتهی به سال ۱۳۸۰) که باعث معضل ممیزی شده بود کمتر شده و در مواردی برطرف شده است، اما از آنجاکه این مشکل به‌درستی مدیریت نشده، باعث شده تعداد ناشران، بی‌ضابطه اضافه شود و رابطه میان عرضه و فروش به هم بریزد.

۳. روش پژوهش

در این پژوهش دو سند ضوابط نشر کتاب و به‌طور ویژه مصوبه اصلاحی، مبنای پژوهش بوده است. اولین سند که مبنای فرهنگ و ارشاد اسلامی در نظارت بر کتاب‌ها و اعطای مجوز بوده، در سال ۱۳۶۷ توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب شد. این سند در ۱۳۸۹ بررسی و

با عنوان «مصوبه اصلاحی اهداف، سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» تصویب شد. برای بررسی نظام‌مند، از دو شیوه استفاده شده است. روش نخست بررسی این سند، مصاحبه با مترجمان و ناشران بوده است. در مرتبه دوم، از اسناد مختلف و صاحب‌نظران که در موقعیت‌های مختلف در طول سالیان گذشته اظهار نظر کرده‌اند استفاده شده است. هدف پژوهش این بوده تا با توجه به تجارب مترجمان و ناشران و تکیه بر یافته‌های صاحب‌نظران و پژوهشگران، نگاهی به ضوابط نشر کتاب داشته باشد و از خلال این مباحث، به تبیین ابعاد مختلف و پیامدهای به‌کارگیری این ضوابط بپردازد. داده‌های حاصل از مصاحبه‌های عمیق با یازده ناشر و دوازده مترجم، با تکیه بر روش تحلیل مضمون، تحلیل و مضامین اصلی استخراج شد. برای ارائه تصویری دقیق‌تر، مترجمان و ناشران هدفمند انتخاب شدند. همه مترجمان، ترجمه‌های چاپ‌شده داشتند؛ اما در میان آنها، هم مترجمان کم‌سابقه‌تر و نه‌چندان معروف و هم مترجمان معروف و پرسابقه بودند. در مجموعه شرکت‌کنندگان، مترجمان زبان‌های انگلیسی، فرانسه، روسی و عربی حضور داشتند. سابقه و فعالیت بیش از ۱۰ سال و کم‌سابقه و کمترشناخته‌شده هم از جمله ویژگی‌های ناشران است. علاوه بر این، در مجموعه ناشران، هم ناشران دانشگاهی و غیردانشگاهی و هم دولتی و غیردولتی قرار دارند. علاوه بر مصاحبه‌های انجام‌شده، از مطالب مرتبط منتشرشده به‌صورت مصاحبه یا نوشته‌های شخصی و انتقادی که در نشریات مختلف از جمله مجلات ادواری و روزنامه‌ها آمده، بهره برده شد تا مطالب عمق بیشتر پیدا کنند و ابعاد احتمالاً مغفول یا مؤید، از نظر دور نمانند. نظرات و دیدگاه‌های مختلف بعد از بررسی و تحلیل، در قالب چند مضمون اصلی آمده است که در بخش یافته‌ها و بحث و نتیجه‌گیری بدان‌ها خواهیم پرداخت.

۴. یافته‌های پژوهش

۴.۱. مصوبه‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی درباره ضوابط نشر کتاب

در سال‌های نخست بعد از پیروزی انقلاب اسلامی خبری از ضوابط ممیزی نیست و کتاب‌ها و مطبوعات بدون هیچ‌گونه نظارتی چاپ می‌شوند، اما به تدریج حساسیت‌ها شکل می‌گیرد و نظارت‌ها آغاز می‌شود. در اردیبهشت ۱۳۶۷ شورای عالی انقلاب فرهنگی «اهداف، سیاست‌ها

و ضوابط نشر کتاب» را تصویب می‌کند که به موجب آن وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی عهده‌دار نظارت بر نشر کتاب می‌شود. این مصوبه موجز هفت ماده‌ای، اموری چون اعتلای فرهنگ، ارتقای دانش و عمق‌بخشیدن به مبانی و ارزش‌های انقلاب را با تأمین آزادی نشر کتاب، حفظ حرمت و حریت قلم جزو اهداف خود تعیین می‌کند و دولت و همه ارکان حکومت را موظف می‌کند که بر اساس قانون، از حریم آزادی کتب و نشریات مجاز حمایت کنند.

شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۸۹ این ضوابط را بازبینی و اصلاح می‌کند تا با بی‌اثر شدن مصوبه قبلی، مصوبه اصلاحی «اهداف، سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» از آن پس مبنای عمل وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در بحث کتاب باشد. این مصوبه مبسوط‌تر، به تناسب گذشت زمان با تغییراتی در مواد مختلف و البته حفظ محورهای اصلی مصوبه قبلی، اعتلای فرهنگ دینی و ملی را همچون مصوبه قبلی به‌عنوان هدف در نظر می‌گیرد و آزادی اندیشه و بیان آرا و عقاید را در چارچوب هدف مطرح‌شده، اصل اساسی انتخاب کرده و بر حقوق و تکالیف قانونی مردم در زمینه نشر کتاب تأکید می‌کند. از جمله سیاست‌های ایجابی این مصوبه موظف شدن دولت و همه ارکان حکومت است به حمایت از آزادی انتشار کتاب. همچنین این مصوبه تأکید می‌کند که تدوین و اجرای سیاست‌های هدایتی و حمایتی کتاب باید به‌گونه‌ای باشد که اهل قلم را به تألیف و ترجمه و انتشار کتاب‌های مورد نیاز جامعه ترغیب کند.

هرچند با توجه به منسوخ و بلااثر شدن مصوبه ۱۳۶۷ در هنگام تصویب مصوبه دوم، محور مباحث، مصوبه دوم (مصوبه اصلاحی) است، همان‌طور که در بالا ذکر شد، کلیت اثر یکی است؛ بنابراین، بسیاری از نکات مطرح‌شده، درباره هر دو مصوبه صدق می‌کند.

۴. ۲. مضمون‌ها

۴. ۲. ۱. توجه ویژه به ادبیات کودک و نوجوان

در مصوبه ضوابط نشر، یک ماده به ضوابط مرتبط با آثار کودک اختصاص یافته است که نشان از توجه ویژه به کودکان و حساسیت‌های سنی، فکری و عقیدتی آنهاست. این ماده که به هیأت

ویژه‌ای به نام «هیأت نظارت بر نشر کتاب‌های کودکان و نوجوانان» پرداخته، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را ملزم می‌سازد اعضای این هیأت را از میان متخصصان و صاحب‌نظران و نویسندگان امور تربیتی (در اسلام)، انتخاب کند تا بر شکل و محتوای آثار و انطباقشان با فرهنگ ایرانی و اسلامی نظارت کند.

نکته مهم آنکه طبق همین مصوبه یکی از اعضای هیأت نظارت بر نشر کتاب‌های کودکان و نوجوانان باید از میان اعضای کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان باشد. کانون پرورش فکری کودکان که کارش را از ۱۳۴۵ آغاز کرده (آذرنگ و دهباشی، ۱۳۸۰) یکی از نهادهای قدیمی متخصص در ادبیات کودک محسوب می‌شود و توجه به این نهاد به‌عنوان یکی از نهادهای مرتبط و قدیمی، اهتمام مصوبان این ضوابط را به تخصصی‌گرایی در نظارت بر ادبیات کودک نشان می‌دهد.

این مصوبه به بررسی کتاب‌های کودکان و نوجوانان و ممیزی پیش از انتشار مستقیماً اشاره می‌کند و درواقع، ممیزی پیش از انتشار کتاب‌های کودکان را مجاز و الزامی می‌داند. درواقع، ظاهراً، تصور این است که کودکان به‌اندازه بزرگسالان قدرت تشخیص درست را از نادرست ندارند و راحت‌تر از بزرگ‌ترها تحت تأثیر قرار می‌گیرند. البته سلطانی (۱۳۸۵) در بحث ممیزی آثار کودکان معتقد است که واگذاری نظارت به فرهنگ و ارشاد اسلامی و مجموعه‌ای کوچک، زیان‌هایی را در پی دارد از جمله افزایش احتمال برخورد سلیقه‌ای با آثار و بی‌تفاوت کردن مردم؛ چراکه مخاطب گمان می‌کند کتابی که از صافی دولت گذشته بدون عیب و ایراد است.

در پیشینه مباحثی که درباره دنیای کودک و ادبیات کودک و نوجوان است موارد بی‌شماری می‌شود یافت که بر اهمیت سلامت روح و روان کودکان و حساسیت ادبیات کودکان و نیز بر لزوم توجه به این متون چه در ترجمه و چه در زمینه متون تألیفی تأکید کرده‌اند. این مهم امر جدیدی نیست؛ چه آنکه از میانه‌های قرن هجدهم که نوشته‌های مخصوص کودکان رونق گرفت حساسیت زبان، موضوع، محتوا و ویژگی‌های ساختاری ادبیات کودک مطرح شد

(اسالیوان^۱، ۲۰۰۸) و تا به امروز نظرات مختلفی مطرح شده است. هانت^۲ (۱۹۹۸) بر این باور است که کتاب بخش کوچکی از رسانه‌هایی است که کودکان با آنها سروکار دارند، اما نمی‌توان آنها را بی‌اهمیت دانست و نادیده گرفت. امروزه بخشی از کتاب‌های کودکان، کتاب‌های ترجمه‌شده است. این مهم هم توجه برخی پژوهشگران را جلب کرده است. امروزه وقتی صحبت از ترجمه کتاب‌های کودکان و دسترسی به کتاب‌های ترجمه‌شده این قشر است، هویت فرهنگی و تأثیرپذیری کودکان از دیگر فرهنگ‌ها مطرح می‌شود. برخی مانند جلا لپمن^۳، مؤسس دفتر بین‌المللی کتاب برای نسل جوان^۴، کتاب‌های کودک را ابزاری برای ادراک ملل و در نتیجه، صلح بین ملت‌ها می‌داند (لپمن، ۱۹۶۹). کلینگرگ^۵ (۱۹۸۶) که بر حفظ بافت فرهنگی تأکید دارد، بر این باور است که در ترجمه ادبیات کودک، تغییرات بافت فرهنگی باید به حداقل برسد و در واقع استثنا باشد تا از این رهگذر کودکان بتوانند با فرهنگ‌های دیگر آشنا شوند؛ اما واقعیت این است که دولت‌ها به کتاب و فرهنگ حساس‌اند و اگر ممیزی را مفهومی گسترده، یعنی به معنای محدود کردن دسترسی‌ها بگیریم، خواه‌ناخواه در ادبیات کودک ممیزی پنهان به‌وفور یافت می‌شود و برای مثال یکی از عاملان این ممیزی در بریتانیا، سیاست‌های دولت است (هانت، ۱۹۹۷).

۴.۲.۲. قانونی بودن/نبودن مصوبه ضوابط نشر

قانونی بودن/نبودن مصوبه ضوابط نشر یکی از موضوعات مطرح‌شده و پُررنگ میان مترجمان و ناشران است. برخی مانند محمود آموزگار، رئیس اتحادیه ناشران، (رجوع شود به بهره‌مند، ۱۳۹۵)، کریمیان (۱۳۸۵) و نوروزی (۱۳۷۷) این‌طور بیان می‌کنند که قانون، طبق تعریف، باید از مجرای مجلس شورای اسلامی بگذرد و مصوبه‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی قانون نیست و این شورا حق قانون‌گذاری ندارد؛ بنابراین، این مصوبه و جاهت قانونی ندارد. آموزگار (در بهره‌مند، ۱۳۹۵) با اشاره به اصل ۲۴ قانون اساسی این‌گونه تشریح می‌کند:

1. O'Sullivan
2. Hunt
3. Jella Lepman
4. International Board on Books for Young People (IBBY)
5. Klingberg

... [این اصل] بر «آزادی بیان» تأکید می‌کند مشروط بر اینکه مخل مبانی اسلام و حقوق عمومی نباشد و انتهای همین اصل مقرر شده است که جزئیات امر را قانون معین خواهد کرد، یعنی همان محدوده‌ای که اخلال به اسلام و حقوق عمومی تلقی می‌شود؛ بنابراین همان‌طور که بر همین اساس و تحت همین اصل، قانون مطبوعات در مجلس شورای اسلامی تصویب شد، انتظار می‌رود که در حوزه نشر کتاب همچنین قانونی در مجلس تصویب شود. در قانون مطبوعات حدود و جزئیات مشخص شده، دادگاه مطبوعات پیش‌بینی شده که دادگاهی اختصاصی است و نهادی اختصاصی با عنوان هیأت‌منصفه و دیگر پیش‌بینی‌هایی که در قانون آمده است. این اتفاق در مورد نشر رخ نداده است.

اما وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی که «با مأموریت تصحیح و ارتقاء فرهنگ و سازماندهی امور فرهنگی» (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۶) فعالیت می‌کند به‌طور کلی در سه حوزه سیاست‌گذاری، تدوین ضوابط و نظارت است. از جمله اهداف شورای عالی، «گسترش و نفوذ فرهنگ اسلامی در شئون جامعه و تقویت انقلاب فرهنگی و اعتلای فرهنگ عمومی» و «تزکیه محیط‌های علمی و فرهنگی از افکار مادی و نفی مظاهر و آثار غرب‌زدگی از فضای فرهنگی جامعه» تعیین شده است. این نهاد در راستای وظایفی مانند «تدوین اصول سیاست فرهنگی نظام جمهوری اسلامی ایران و تعیین اهداف و خط‌مشی‌های آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و اجتماعی کشور» و «سیاست‌گذاری تدوین کتب درسی و تعیین ضوابط نشر کتاب و تولیدات هنری و فرهنگی»، ضوابط نشر را تعیین و تصویب کرده است؛ بنابراین آنچه برخی غیرقانونی بودن کار فرهنگ و ارشاد اسلامی را در بحث ممیزی مطرح می‌کنند، چندان درست نمی‌نماید؛ چه اینکه این مصوبه‌ها برای نهادی مانند فرهنگ و ارشاد اسلامی الزامی و حکم قانون داشته است. این نهاد در بررسی کتاب‌ها، همین مصوبه را اجرا کرده و فارغ از قانونی بودن یا نبودن این مصوبه، به‌عنوان دستگاه اجرایی که در بطن مسائل فرهنگی است و مخاطب خاص این مصوبه بوده، ملزم به اجرای آن بوده است.

۴. ۲. ۳. ابهام‌آمیز و سلیقه‌ای بودن ممیزی

یکی از مفاهیم پرتکرار نقدهای مطرح‌شده درباره این مصوبه، ابهام یا «کلی بودن» (کریمیان، ۱۳۸۵) است. هم مصاحبه‌شوندگان و هم صاحب‌نظران بیان کرده‌اند که ابهاماتی که در این مصوبه‌هاست، باعث شده مترجم، مؤلف و ناشر با اطمینان ندانند کتابی که برای مجوز به فرهنگ و ارشاد اسلامی ارسال می‌کنند، آیا مشکلی خواهد داشت یا نه؟ شفاف نبودن موارد ممیزی، اعمال سلیقه را در پی داشته و این به نوبه خود، به نارضایتی از ممیزی کتاب منجر شده است. در واقع، به نظر می‌رسد یکی از مشکلات اصلی مخالفان ممیزی، نوع برخورد با کتاب در بحث ممیزی است؛ یعنی عملکرد ممیزان به گونه‌ای است که نویسندگان و ناشران گمان می‌کنند که ممیزی‌های صورت گرفته گاهی مکانیکی است و گاهی سلیقه‌ای و حتی ناشی از متخصص نبودن ممیزان است. علی جنتی، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی در دولت یازدهم، در زمان وزارت خود و در پی بررسی وضعیت ممیزی می‌گوید:

دریافتم بسیاری از ایرادهای وارد شده بر حسب سلیقه بوده است. فکر می‌کنم اگر قرآن وحی منزل نبود آن را به ممیزان اداره کتاب می‌سپردیم مجوز انتشار برای آن صادر نمی‌کردند و می‌گفتند برخی از کلمات با عفت عمومی در تناقض است (اعتماد، ۱۳۹۲).

رجب‌زاده (۱۳۸۰) با بررسی ماده‌های مصوبه نخست از فقدان سازوکار مناسب و قانونی برای ممیزی کتاب اشاره می‌کند. بررسی ماده‌ها و تبصره‌های مصوبه دوم هم مواردی را نشان می‌دهد که برخی از یافته‌های رجب‌زاده (۱۳۸۰) را تأیید می‌کند. در واقع، هرچند مصوبه اول اصلاح شده، هنوز مواردی غیر شفاف باقی مانده‌اند. این مصوبه هم همانند مصوبه اول بیشتر حدود را معین کرده‌اند و برای مثال مشخص نیست کسانی که کتاب را بررسی می‌کنند باید چه کسانی باشند یا چه افراد صلاحیت دارند درباره انواع کتاب اظهار نظر کنند. این دو در کنار مواردی مانند ارزیابی یا قضاوت بدون قانون و آیین‌نامه مدون باعث برداشت‌های شخصی ممیزان از مواردی مانند اخلال به مبانی اسلام شده است (رجب‌زاده، ۱۳۸۰؛ ۱۳۸۱؛ آموزگار، به نقل از بهره‌مند، ۱۳۹۵). از دیگر تبعات مبهم بودن و نبود سازوکار از نظر رجب‌زاده (۱۳۸۱) و ۱۳۸۰ این بوده است که بسیاری از ممیزی‌ها خارج از حدود مشخص شده در این مصوبه بوده

است. وی نمونه‌هایی را ذکر می‌کند مانند ایرادات وارد شده به مسائل فنی ادبیات مانند نقص یا ضعف وزن شعر که در برخی ممیزی‌ها دیده می‌شود و فراتر از چارچوب این مصوبه است.

وجود اعمال سلیقه‌ها و نارضایتی ناشران، مؤلفان و مترجمان باعث شده بود که ناشران و فرهنگ و ارشاد هر دو در ابتدای دولت خاتمی به دنبال تصویب قانونی بروند که این اعمال سلیقه‌ها را حذف کند و هر دو اقدام کرده بودند، اما هیچ‌کدام به سرانجام نرسیده بود، البته پیش‌نویس مد نظر فرهنگ و ارشاد به دولت برود اما برای تصویب به‌عنوان قانون، به مجلس ارائه نشود.

۴.۲.۴. عناصر فرهنگ‌محور و ممیزی ترجمه‌ها

یکی از پیامدهای به‌کارگیری این مصوبه شرایط خاصی است که بر ترجمه عناصر فرهنگی حاکم شده است. مؤلفان به دلیل رشد در ایران و آگاهی از شرایط حاکم بر نشر می‌دانند کدام مطلب ممیزی خواهد شد یا مجوز چاپ نخواهد گرفت، بنابراین متناسب با فرهنگ این مرزوبوم و مطابق با فرهنگ ایرانی اسلامی کتابی را می‌نویسند؛ اما در ترجمه به دلیل اینکه متن اصلی برای خوانندگان فرهنگ دیگری نوشته شده است، به‌ویژه در متون ادبی که تکیه بر مسائل فرهنگی و نمود فرهنگ زیاد است، حفظ یا نگهداری مطالب و عناصر فرهنگ‌محور دغدغه اصلی مترجمان است. این دغدغه باعث می‌شود برخی آثار به فارسی ترجمه نشوند یا چنانچه ترجمه می‌شوند، چاپ نشوند. یکی از مترجمان شرکت‌کننده در این پژوهش اظهار داشت «خیلی وقت‌ها دوست داشتم کتابی را ترجمه کنم، اما چون می‌دیدم اگر ترجمه‌اش کنم چاپ نمی‌شود از خیرش گذشته‌ام». دو شرکت‌کننده دیگر هم اظهار داشتند که کتاب‌هایی را ترجمه کرده‌اند، اما چون می‌دانند مجوز نمی‌دهند یا اگر بدهند با کلی اصلاحات است که به متن آسیب می‌رساند، آنها را به فرهنگ و ارشاد اسلامی نسپرداند. فرزانه طاهری، مترجم و نویسنده، مهم‌ترین مشکل ترجمه ادبی را عدم انتشار آن بدون لطمه‌های حذف و تغییرات تحمیلی می‌بیند و برای همین در مرحله قبل از شروع به ترجمه، به‌واسطه تغییرات و حذفیات احتمالی، از انتخاب آنها برای ترجمه منصرف می‌شود (اسماعیلی، ۱۳۹۶). مهدی غبرایی، بزرگ‌ترین مشکل مترجمان ادبی را ممیزی معرفی می‌کند و آن را «آزاردهنده و فرساینده روح

و روان» می‌نامد و گله می‌کند که «همین حالا دو رمانم که یکی اثر همینگوی است، بی‌جهت در چرخ‌دنده سانسور گیر کرده، حال آنکه آثار دیگر همینگوی مجوز گرفته است» (اسماعیلی، ۱۳۹۵، ص. ۷۱). از نوع ممیزی‌ها در ترجمه عناصر فرهنگ‌محور این‌طور برداشت می‌شود که ممیزان بیشتر از آنکه به باطن و معنا توجه داشته باشند به ظاهر و قشر کار توجه داشته‌اند.

نکته برجسته ممیزی پیش از انتشار کتاب در ذات ممیزی و البته نحوه برخورد آن است؛ یعنی پالوده کردن فرهنگ. گذر تمام کتاب‌ها از یک سازمان و گرفتن تأیید از گروهی هرچند متخصص، فیلتر شدن عناصر فرهنگی می‌انجامد. درحالی‌که استواری فرهنگ در غربال کردن و یک‌رنگ کردن نیست؛ بلکه در تقابل و کشمکش فرهنگ است. ممیزی با کثرت‌گرایی و وجود جامعه چندصدایی که یکی از شاخصه‌های جامعه مدنی است منافات دارد (شرف‌الدین، ۱۳۸۶). با اجرای ضوابط نشر و تعیین اعضای شورا توسط هرکدام از دولت‌ها، می‌توان گفت فیلتر فرهنگی، در جهت افکار پذیرفته دولت حاکم خواهد بود. دولت‌ها کتاب را عامل مؤثری در مشروعیت‌بخشی خود می‌دانند و گمانشان بر این است که کتاب‌ها می‌تواند مشروعیت آنها را تقویت یا تضعیف کند؛ بنابراین، به ممیزی پیش از انتشار به‌عنوان ابزار نگاه می‌کنند و آن را فعال نگه می‌دارند (محمدی، ۱۳۷۷). نوروزی (۱۳۸۵) هم بر این باور است که ممیزی مردم را به‌سوی فرهنگ مد نظر دولت سوق می‌دهد و از ترویج دیگر فرهنگ‌ها، افکار و عقاید جلوگیری می‌کند.

کسب یا لغو مجوز چاپ مجدد با تغییر دولت‌ها یکی از اموری است که نشان می‌دهد دولت‌ها با نگرش‌های مختلف از ابزار کتاب برای مقاصد خود استفاده می‌کنند. ارسالان فصیحی روایت می‌کند که پنج ترجمه‌اش از سال ۱۳۸۵ به بعد غیرمجاز شده‌اند و بعداً همه این ترجمه‌هایی که روزی غیرمجاز تشخیص داده شده‌اند، مجوز گرفته و چاپ شده‌اند (اسماعیلی، ۱۳۹۶). نمونه‌های زیادی از این دست می‌شود یافت که با تغییر دولت‌ها و تغییر نگرش نسبت به کتاب، سهل‌گیری یا سخت‌گیری در زمینه ممیزی و اعطای مجوزها را باعث شده است. برای مثال، در دولت خاتمی و با روی کار آمدن مهاجرانی، بسیاری از کتاب‌هایی که قبلاً نتوانسته بودند مجوز چاپ دریافت کنند، مجوز گرفتند.

۴. ۲. ۵. ممیزی و مشکلات اقتصادی نشر

نمی‌توان همه مشکلات اقتصاد نشر را ناشی از فرایند مجوز و ممیزی معرفی کرد، اما به گفته برخی ناشران و مترجمانی که با آنها مصاحبه شد و نیز نظر برخی صاحب‌نظران، برخی از مشکلات اقتصادی نشر ناشی از ممیزی‌هاست. یکی از ناشران این‌طور اظهار می‌کند: «برای ناشرها اتفاق می‌فته که تا ترجمه‌ای رو به فرهنگ و ارشاد بسپارند و مجوز بگیرند بازار اون ترجمه از دستشون در رفته و یکی دیگه همون کتاب رو چاپ کرده». نکته‌ای که اینجا و برخی بدان اشاره می‌کنند طولانی شدن فرایند ارزیابی و اعمال تغییرات، طولانی شدن فرایند چاپ را به همراه دارد. علاوه بر شرکت‌کنندگان، برخی پژوهشگران نیز به تأثیر ممیزی برای اقتصاد نشر اشاره کرده‌اند. برای مثال، مطلبی (۱۳۹۸) که تلاش کرده مشکلات صنعت نشر کتاب در ایران را با تحلیل محتوای دیدگاه‌های منتشرشده متخصصان و پژوهشگران حوزه نشر بررسی کند، مشکلات نشر را ناشی از عوامل بیرونی و درونی نشر می‌داند و از جمله عوامل بیرونی نشر را ممیزی و دخالت بیش‌ازحد دولت در نشر و ناکارآمدی قوانین مرتبط با حق نشر برمی‌شمارد. محمدی (۱۳۷۷) عوامل سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را عوامل غیراقتصادی مؤثر بر نشر معرفی می‌کند و بر این باور است که عوامل سیاسی می‌تواند مؤثرتر از دو عامل دیگر باشند. محمدی با نگاه به حمایت، رشد سیاسی و حساسیت دولت به‌عنوان عواملی که می‌توانند نشر را تحت تأثیر قرار دهند، بر این باور است که نهادهای تخصصی می‌توانند خواسته‌های دولت را در بحث نظارت بر کار ناشران تأمین کنند، اما حساسیت زیاد و اعمال سلیقه در ممیزی کتاب می‌تواند نویسندگان و ناشران را تحت فشار بگذارد. مطلبی و باب‌الحوائجی (۱۳۹۱) هم با بررسی عوامل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مؤثر بر نشر، اقدامات نظارتی و حمایتی مالی دولت را بر عرضه و تقاضای کتاب مثبت ارزیابی کرده‌اند، اما ممیزی را بزرگ‌ترین مانع در این حوزه معرفی می‌کنند.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش سعی شد ابعاد مختلف ضوابط نشر کتاب بررسی و تبیین شود. به نظر می‌رسد بخشی از مشکلات ممیزی کتاب به‌ویژه ترجمه‌ها در ضوابط نشر نهفته است؛ چنانکه تفسیر را

امکان پذیر می‌سازد؛ یعنی سازوکاری شفاف برای بررسی کتاب‌ها وجود ندارد. این یافته در راستای برخی پژوهش‌هاست از جمله رجب‌زاده (۱۳۸۱ و ۱۳۸۰) که نشان می‌دهد کلی بودن این ضوابط و نبود سازوکاری روشن باعث اشت‌های شخصی میزان از مواردی مانند اخلال به مبانی اسلام شده است. اشاره شرکت‌کنندگان و پژوهشگران (رجب‌زاده، ۱۳۸۰؛ کریمیان، ۱۳۸۵؛ نوروزی، ۱۳۷۷) به موارد خارج از قانون یا قانونی نبودن هم در همین راستاست و نیازمند تصمیم‌گیری سیاست‌مداران و برنامه‌ریزان فرهنگی است؛ چه اینکه بخشی از یافته‌های این پژوهش نشان می‌داد موارد خارج از این مصوبه‌ها مانند اصلاحات فنی و نگارشی، نارضایتی برخی را به همراه داشته است. بخشی دیگر از مشکلات مربوط به ممیزی نیز در ضوابط نیست، بلکه در مرحله عمل است و اسباب نارضایتی مترجمان و ناشران باشد و به اقتصاد و اعتماد نشر لطمه بزند. بخشی از مشکلات نشر که در بخش یافته‌های این پژوهش نیز بدان اشاره شد و یکی از مضامین اصلی بود، مؤید یافته‌های پژوهش‌هایی مانند شریفی میلانی و همکاران (۱۳۹۹)، مطلبی (۱۳۹۸) و محمدی (۱۳۷۷) است که بخشی از مشکلات اقتصاد نشر را با ممیزی آثار مرتبط می‌دانند.

به نظر می‌رسد مشکل اصلی برخی مخالفان ممیزی که برخاسته از کلام مصاحبه‌شوندگان است، نحوه برخورد با کتب به‌ویژه ترجمه‌هاست؛ یعنی علمکرد ممیزان کتاب به‌گونه‌ای است که مترجمان و ناشران گمان می‌کنند ممیزی فرهنگ و ارشاد اسلامی، کاری مکانیکی است یا میزان از تخصص لازم برای بررسی کتاب برخوردار نیستند. رجب‌زاده (۱۳۸۰) نیز به نداشتن تخصص کافی میزان اشاره می‌کند، هرچند این مسئله به نظر می‌رسد نیازمند بررسی بیشتری است، چه اینکه اطلاعات میدانی نگارنده این سطور که از نمونه کوچکی است، خلاف پژوهش‌های مذکور و نظر برخی شرکت‌کنندگان است.

از محدودیت‌های عمده این پژوهش حساسیت موضوع ممیزی در ایران و در نتیجه عدم همکاری برخی از مترجمان مدنظر و گردآوری داده از طریق مصاحبه بود که پژوهش‌های این چنینی را زمان‌بر و پرمشکل می‌سازد. طبیعی است علاوه بر توسل به مطالب هم‌راستای خارج از مصاحبه، در تحلیل و نتیجه‌گیری، این محدودیت‌ها همواره مد نظر بوده و بنابراین،

همچنان که از ماهیت این گونه پژوهش‌ها برمی‌آید و باید تعمیم نتایج را با دقت نظر بیان کرد، سعی شد به فراخور این محدودیت‌ها تعمیم داده شده و نتیجه‌گیری شود. از یافته‌های این پژوهش که مبتنی بر نظرات مترجمان و ناشران و خبرگان نشر است، علاوه بر عاملان ترجمه، سیاست‌گذاران فرهنگی در حوزه کتاب می‌توانند بهره ببرند.

با توجه به ابعاد، نکاتی که در بالا درباره این مصوبه‌ها مطرح شد، برای بهتر شدن وضعیت نشر کتاب به‌ویژه ترجمه‌ها، نویسندگان این اثر راهکارهای زیر را با توجه به مباحث مطرح شده و مشکلات دیده‌شده، پیشنهاد می‌کنند:

۱- همان‌طور که اشاره شد یکی از ایرادهای واردشده به این مصوبه‌ها، «قانونی بودن/نبودن» آن است که بالطبع، مجاز بودن نظارت‌ها را به لحاظ قانونی تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. به نظر می‌رسد با توجه به پیامدهای احتمالی و برای استیفای حقوق مؤلف، مترجم و ناشر و نیز وجهه قانونی دادن به افعال فرهنگ و ارشاد اسلامی در بحث مجوزها، راهکار این باشد که این مصوبه، قانونی شود؛ یعنی در قالب طرح یا لایحه در مجلس بررسی و به تصویب نمایندگان مجلس برسد تا چارچوب و مبنای ارزیابی‌ها قانونی شود. طبیعی است قبل از تصویب، مانند همه مصوبه‌های مجلس، باید با توجه به مقتضیات زمان اصلاحاتی صورت گیرد و برای مثال، تمام نکات مبهم در مصوبه‌های قبلی تصریح شود، مصالح اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تولیدکننده و خواننده لحاظ شود و آزادی بیان و اندیشه در نشر کتب تألیفی و ترجمه‌ای تضمین شود.

۲- با توجه به اقتضائات کنونی کشور و فارغ از قانونی بودن این مصوبه، آنچه مطالبه مترجمان و ناشران صاحب‌شده است، نحوه اجراست؛ یعنی در حال حاضر و با توجه به مشکلات کنونی نشر که به شدت متأثر از مسائل پیرامونی از جمله مسائل اقتصادی است، بهتر آن است روند نظارت و مجوز دادن اصلاح و تسریع شود. چه این مصوبه به قانون تبدیل شود یا بخواهد به صورت مصوبه‌ای لازم‌الاجرا، به کار گرفته شود، لازم است برای اینکه تولیدکنندگان کتاب به‌ویژه مترجمان و ناشران بهتر بدانند دقیقاً چه موارد ممیزی می‌شود و

برای حذف هرگونه اعمال سلیقه‌ای، دستورالعمل و سازوکاری اضافه شود تا مصادیق به‌خوبی شفاف شوند.

۳- پیشنهاد آخر اینکه از آنجایی که این مصوبه‌ها، در مورد ممیزی کتاب‌های بزرگ‌سالان سکوت کرده و به‌واقع به اعطای مجوز به کتاب اشاره‌ای نداشته است، فرهنگ و ارشاد اسلامی، نظارت خود را درباره کتاب‌های بزرگ‌سالان به نظارت‌های بعد از چاپ معطوف سازد. شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد این کار می‌تواند موفقیت‌آمیز باشد. یکی از این شواهد شیوه اعمال نظارت بر مطبوعات است. در نظارت‌های مطبوعاتی، نظارت‌های پس از چاپ اعمال می‌شود و این امر تا امروز موفقیت‌آمیز بوده است. دوم اینکه به گفته صیادی، مدیر مراکز و روابط فرهنگی ارشاد در دولت خاتمی، این کار یک سال به‌صورت آزمایشی اجرا شده و موفقیت‌آمیز بوده است (صیادی، ۱۳۸۵). به گفته وی، در آن زمان به ناشرانی که بیش از یکصد کتاب چاپ کرده بودند، ده سال فعالیت مستمر داشته و پروانه دائمی چاپ داشتند در اولویت اول این کار به‌عنوان آزمایشی، ممیزی به خود این انتشاراتی‌ها واگذار شده و نتیجه کار این بوده است که در این مدت هیچ کتابی نبوده که ناشران با مسئولیت خودشان چاپ کنند و خلاف ضوابط تشخیص داده شوند (صیادی، ۱۳۸۵). وی مدعی است که از دلایل این نتیجه حاصل، بلوغ ناشران و باتجربه بودن آنها بوده است که ضوابط و حساسیت‌ها را می‌دانسته‌اند و خارج از چارچوب عمل نکرده‌اند. البته نکته‌ای که صیادی بدان اشاره نمی‌کند و نباید از نظر دور داشت این است که چه تعداد ناشر این کار را انجام داده‌اند، چه تعداد کتاب منتشر شده و اگر این آزمایش موفق بوده و هیچ کتابی خارج از چارچوب عمل نکرده، چرا این کار تداوم نداشته است. در هر صورت، ناگفته پیداست که واگذاری ممیزی به بعد از چاپ باعث کمتر شدن کار فرهنگ و ارشاد اسلامی و کوتاه‌تر شدن فرایند چاپ کتاب و کاهش هزینه‌ها خواهد شد.

کتابنامه

- اسماعیلی، ز. (۱۳۹۵). مشکلات مترجم ادبی. فصلنامه مترجم، ۲۴ (۵۸)، ۶۳-۷۲.
- اسماعیلی، ز. (۱۳۹۶). مشکلات مترجم ادبی. فصلنامه مترجم، ۲۵ (۵۹)، ۵۲-۶۶.

انتقاد صریح وزیر ارشاد از ممیزی سلیقه‌ای. (۱۳۹۲، ۱۷ مهرماه). اعتماد.

<https://www.magiran.com/article/2827368>

انقلابی که «انقلاب اسلامی» در نشر ایجاد کرد. (۱۳۹۷، ۱۵ بهمن). تسنیم. <https://yun.ir/1g1vy8>

آذرنگ، ع. (۱۳۷۴). بحران نشر کتاب در جهان سوم. رسانه، ۶(۱)، ۳۲-۳۵.

آذرنگ، ع. (۱۳۷۵). دوره‌های عادی و بحرانی نشر کتاب در ایران (۱۳۲۰-۱۳۷۰). مسجد، ۵(۲۸)، ۳۷-۵۰.

آذرنگ، ع. (۱۳۸۱). چند نوشتار و گفتار در نشر و ویرایش. ققنوس.

آذرنگ، ع. (۱۳۸۹). نشر و انقلابی در راه. جهان کتاب.

آذرنگ، ع. (۱۳۹۱). مبانی نشر کتاب. سمت.

آذرنگ، ع. (۱۳۹۵). تاریخ و تحول نشر: درآمدی به بررسی نشر کتاب در ایران از آغاز تا آستانه انقلاب. خانه کتاب.

آذرنگ، ع. و دهباشی، ع. (۱۳۸۰). سلسله‌گفت‌وگوها پیرامون نشر و فرهنگ. مجله بخارا، ۲۰، ۱۸۳-۲۰۴.

باب‌الحوادثی، ف.، مطلبی، د.، حریری، ن.، و مومنی، ف. (۱۳۹۰). تحلیل آهاری سیر تحول و زمینه های نشر کتاب ایران میان سال‌های ۱۳۵۸-۱۳۸۷. پژوهشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱(۱)، ۲۶۴-۲۴۱.

بلوری، م. (۱۳۹۶). نقش سیاست های حوزه زنان در انتخاب آثار ادبی فمینیستس برای ترجمه به زبان فارسی. مطالعات زبان و ترجمه، ۵۰(۳)، ۲۹-۴۷.

<https://doi.org/10.22067/lts.v50i3.63487>

بنی‌اقبال، ن.، و بیگم اوصیاء، ف. (۱۳۸۴). بررسی وضعیت نشر و توزیع کتاب در استان مازندران طی

سال‌های (۱۳۷۸-۱۳۸۲). کتاب ماه کلیات، ۹(۲)، ۷۰-۸۱.

بهره‌مند، ش. (۱۳۹۵، ۱۸ مرداد). تفویض ممیزی «دستوری» نیست. روزنامه شرق.

<https://www.magiran.com/article/3407849>

پاکار، ا.، خوش‌سلیقه، م.، و خزاعی راوری، ز. (۱۳۹۹). سیاست ممیزی در دوبله رسمی در ایران:

موردپژوهشی سه‌گانه پدرخوانده. مطالعات زبان و ترجمه، ۵۳(۱)، ۱۲۹-۱۶۵.

<https://doi.org/10.22067/lts.v53i1.82495>

حسنی، م. (۱۳۷۸). بررسی وضعیت نشر کتاب در استان خراسان (۱۳۷۳-۱۳۷۷). فصلنامه کتاب،

۱۰(۳)، ۱۰۳-۹۴.

دیانی، م. و تجدد، ن. (۱۳۸۵). دیدگاه ناشران درباره ثبات سیاسی و اقتصادی حاکم بر نشر کتاب طی سال‌های ۱۳۷۶-۱۳۸۳. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۹(۱)، ۲۲-۴۳.

رجب‌زاده، ا. (۱۳۸۰). *ممیزی کتاب؛ پژوهشی در ۱۴۰۰ سند ممیزی کتاب در سال ۱۳۷۵*. کویر.

رجب‌زاده، ا. (۱۳۸۱). *ممیزی کتاب شاخصی است برای شناخت ایدئولوژی ممیزان. اندیشه جامعه، ۲۳(۵)، ۸۶-۸۷*.

شرف‌الدین، م. (۱۳۸۶). *ممیزی کتاب (سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در حوزه ممیزی کتاب)*. آینه پژوهش، ۱۰۳، ۲-۲۴.

شریفی میلانی، ه.، برومند، ز.، و امیرکبیری، ع. (۱۳۹۹). عوامل تأثیرگذار بر صنعت نشر کتاب در ایران. *فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات*، ۲۱(۵۰)، ۲۴۱-۲۵۸.

<https://doi.org/10.22083/jccs.2020.167477.2691>

شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۶۷). *اهداف، سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب*.

<https://yun.ir/b5f5rd>

شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۸۹). *مصوبه اصلاحی «اهداف، سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب»*.

<https://yun.ir/yn4j06>

صیادی، م. (۱۳۸۵). گزارشی از روند ممیزی کتاب در دولت خاتمی. *مجله یاد*، ۱۸(۸۱)، ۲۸۸-۳۰۱.

قاضی‌زاده، خ.، و مردانی، و. (۱۳۹۱). بررسی راهبردهای مترجمان در ترجمهٔ تابوهای غربی در دوبلهٔ فیلم‌های انگلیسی‌زبان به فارسی. *مطالعات زبان و ترجمه*، ۴۵(۱)، ۸۵-۱۰۰.

کریمیان، ر. (۱۳۸۵). *نشر کتاب: راه ناتمام اصلاحات. گفتگو*، ۱۴(۴۷)، ۲۹-۴۳.

محمدی، م. (۱۳۷۷). عوامل غیراقتصادی مؤثر بر اقتصاد نشر در ایران. *جهان کتاب*، ۵۷ و ۵۸، ۴-۵.

مطلبی، د. (۱۳۹۷). مشکلات صنعت نشر کتاب ایران: مبتنی بر مرور متون. *فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات*، ۲۰(۴)، ۲۰۵-۲۳۳.

<https://doi.org/10.22083/jccs.2019.173432.2741>

مطلبی، د.، و باب‌الحوایجی، ف. (۱۳۹۱). عوامل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی مؤثر بر اقتصاد نشر ایران:

مطالعه موردی دیدگاه ناشران فعال بین سال‌های ۱۳۵۸-۱۳۸۷. *تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی*

دانشگاهی، ۴۶(۲)، ۵۱-۷۶. <https://doi.org/10.22059/jlib.2012.36195>

مه‌دیزادخانی، م.، نوروزی، ع.، و شکوهمند، ف. (۱۳۹۸). ترجمهٔ فارسی تابوهای زبانی فیلم پالپ

فیکشن: مقایسهٔ ترجمهٔ دانشجویی و حرفه‌ای. *مطالعات زبان و ترجمه*، ۵۲(۱)، ۱۰۶-۱۲۴.

<https://doi.org/10.22067/lts.v52i1.80700>

نوروزی، ک. (۱۳۷۷). *سانسور مردود است حتی در کتاب کودک. پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان*،

۱۵(۵)، ۳۴-۴۰.

- Billiani, F. (2007). Assessing boundaries – Censorship and translation. In F. Billiani (Ed.), *Modes of censorship: National contexts and diverse media* (pp. 1-25). Routledge.
- Dunnett, J. (2002). Foreign literature in Fascist Italy: Circulation and censorship. *TTR*, 15(2), 97–123. <https://doi.org/10.7202/007480ar>
- Fabre, G. (2007). Fascism, censorship and translation. In F. Biliiani (Ed.), *Modes of censorship: National contexts and diverse media* (pp. 35-68). Routledge.
- Hunt, P. (1997). Censorship and children's literature in Britain now, or, the return of Abigail. *Children's Literature in Education*, 28(2), 95-103. <https://doi.org/10.1023/A:1025075930803>
- Karimian, R. (2006). Nashr ketāb: Rah natamām eslāhāt [Book publishing: The unfinished path of Reformists Party]. *Goftogou*, 14(47), 29-43.
- Klingberg, G. (1986). *Children's fiction in the hands of the translators*. CWK Gleerup.
- Lepman, J. (1969). *A bridge of children's books* (E. McCormick, Trans.). American Library Association.
- Matlabi, D. (2018). Moshkelāt sanat nashr-e ketāb-e iran: Mobtani bar morūr motūn [The problems of Iran's book publishing industry: A literature review]. *Journal of Culture-Communication Studies*, 20(4), 205-233. <https://doi.org/10.22083/JCCS.2019.173432.2741>
- Matlabi, D., & Babalhavaeji, F. (2012). Avamel-e farhangi, ejtemāie va siāsi-e moaser bar eghtesād-e nashr iran: Motale moredi didgāh nāsheran fal beyne sālḥāye 1358-1387 [The study of cultural, social and political factors influencing publishing economy in Iran from publishers' points of view: A case study of active publishers in 1358-1378]. *Journal of Academic Librarianship and Information Research*, 46(2), 51-76. <https://doi.org/10.22059/jlib.2012.36195>
- Merino, R., & Rabadán, R. (2002). Censored translations in Franco's Spain: The TRACE project—theatre and fiction (English-Spanish). *TTR*, 15(2), 125-152. <https://doi.org/10.7202/007481ar>
- Mohammadi, M. (1998). Avāmele gheyre eghtesādiy-e moaser bar nashr dar irān [Non-economic factors affecting the publishing economy in Iran]. *Jahan Ketab*, (57&58), 4-5.
- Mollanazar, H. (2011). Text screening (censorship) in Iran: A historical perspective. *Iranian Journal of Applied Language Studies*, 3(2), 159-186. <https://doi.org/10.22111/IJALS.2011.1013>
- O'Sullivan, E. (2008). Jenny and Abigail on the rocks: Censorship and children's literature in Britain. *Journal for the Study of British Cultures*, 15(2), 109-120.
- Sturge, K. (2002). Censorship of translated fiction in Nazi Germany. *TTR*, 15(2), 153-169. <https://doi.org/10.7202/007482>
- Thomson-Wohlgemuth, G. (2007). On the other side of the wall: Book production, censorship and translation in East Germany. In F. Biliiani (Ed.), *Modes of censorship: National contexts and diverse media* (pp. 93-116). Routledge.

West, M. I. (1996). Censorship. In P. Hunt (Ed.), *International companion encyclopedia of children's literature* (pp. 491-500). Routledge.

درباره نویسندگان

عبداله نوروزی دانشجوی دکتری مطالعات ترجمه دانشگاه فردوسی مشهد است. از جمله علایق پژوهشی او می‌توان به جامعه‌شناسی ترجمه و فرهنگ اشاره کرد.

محمد رضا هاشمی استاد گروه زبان انگلیسی دانشگاه فردوسی مشهد است. حوزه‌های تخصصی و پژوهشی ایشان تحلیل گفتمان، تحلیل کلام، نقد ترجمه و جامعه‌شناسی ترجمه است.